

OyguL KAJANOVA,
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti mustaqil tadqiqotchisi(PhD)
 E-mail:kajanovaoygul@gmail.com
 Tel:(97)1320883

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi f.f.d. (PhD) M.Kaxarova taqrizi asosida

THE ROLE OF SCIENCE IN THE SPIRITUAL EDUCATION OF AN ENLIGHTENED SOCIETY

Annotation

It is a fact that the force that makes a country powerful and a state great is medicine and education. In connection with this, spiritual and modern life is impossible to imagine without the development of medicine and education. The definition, essence, necessity, and effectiveness of "Spiritual education" are directly related to the achievements of scientists and intellectuals. Therefore, the formation of any country is realized through science and its formation.

Key words: Enlightened society, spiritual education, intellectual responsibility, spiritual need, technocratic culture, education.

РОЛЬ НАУКИ В ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИИ ПРОСВЕЩЕННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

Это факт, что силотреть, которая делает странтраницу могущественной и государственность великой, — это медицина, образование. В связитраницы с этим духовную и современную жизнь невозможно вообразить без развития медицины и образования. Определение, сущность, надобность, эффективность «Духовного образования» впрямую связаны с свершениями ученых и интеллигентов. Поэтому становление любой страны реализуется через науку и ее становление.

Ключевые слова: Просвещенное общество, духовное образование, интеллектуальная ответственность, духовная потребность, технократическая культура, образование.

MA'RIFATLI JAMIYATNING MA'NAVYI TARBIYASIDA ILM-FANNING O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch bu — ilm-fan, ta'lim-tarbiya ekanligi borasida tahliliy yondashuvlar bayon qilindi. Unda jamiyat rivojini, ma'naviy va zamonaviy hayotni ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. "Ma'naviy tarbiya" tushunchasi, mohiyati, zarurligi, samaradorlik doirasi olimlar, ziyolilar yutuqlari bilan bevosita bog'liq. Har qanday davlatning taraqqiyoti ilm-fan va uning rivojiga asoslanadi.

Kalit so'zlar: Ma'rifatli jamiyat, ma'naviy tarbiya, ziyolilik mas'uliyati, ma'naviy ehtiyoj, texnokratik madaniyat, tarbiya.

Kirish. Insoniyat yaralibdiki, unga ruh ato etilgan. Ruhning ozuqa mezoni ma'naviy tarbiya sanaladi. Bu haqda gapirishdan oldin mazkur so'zning lug'aviy ma'nosiga e'tibor beraylik. Ma'naviy tarbiya — yuksak ma'naviyatni tarbiyalash vositasi, muayyan shaxs, jamoa, muayyan guruh, jamiyat, millatda jismoniy barkamollik, ruhiy, axloqiy, ma'naviy yetuklik kabi sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy ta'lim-tarbiya jarayonini ifodalovchi tarbiya sanaladi[1]. Shu bois, inson kmolotga erishaman desa, o'zligini unutmaydi, ma'rifiy boyishga intiladi, ma'naviy jihatdan yuksaladi. Mashaqqatlarga chidab, o'z oldiga qo'yan maqsadi olg'a boraveradi. Bu esa ma'rifatli jamiyat sari olg'a yurish olimlar, oriflar maqomidagi ziyolilar harakatidir. Bu harakatlarni ish deb emas, tarbiya, ya'ni yosh avlodning ma'naviy tarbiyasi deb qarashi kerak. Xuddi tabiiy ehtiyoj singari. Ovqatlanish, dam olish va boshqa kengayib boruvchi xohish-istaklar. Ma'naviy tarbiyada esa ma'naviy ehtiyojning ko'lami va o'rni muhim. Agar inson o'zini tarbiyalab, xohish istaklarini bo'ysundirsa — o'qish, uqish, bilim olish, komillik sari intilish, tajriba orttirish, o'zini-o'zi rivojlantirishga intilish degani bu. Shundagina ziyolining ma'rifatparlik siymosi, portreti shakllanadi. Ma'rifatli jamiyatni ma'naviy tarbiyasi insonlar qurar ekan, albatta, irodasi kuchli insonlar salohiyatiga tayaniladi. Tafakkurdagi hafsalasizlik, ma'naviy ehtiyojdagi mudroqlik bilan yuksalib bo'lmaydi. Zero, davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek, eng katta boylik — bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros — bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik — bu bilimsizlikdir[2]!

Asosiy qism. Bugun olim bo'laman degan insonning eng katta yutug'i texnika asri bilan hamnafasligi. Shuningdek, yangiliklar mo'l ummon ichra suzish har bir yosh avlodning vaqtdan foydalanish mahoratiga bog'liq. Umr, vaqtni behudaga sarflash, nafaqat, har bir ziyoli balki har inson uchun katta fojia. Zero vaqt bu — boylik, taraqqiyot, ma'naviyat degani. Kim vaqtni xor qilgudek bo'lsa, u amalda boylikni, ma'naviyat va taraqqiyotni ham xor qilgan bo'ladi. Taraqqiyot har qanday davlat, jamiyatda yashayotgan odamlarning vaqtdan qanday foydalanishiga qarab yo yuksak, yo past bo'ladi. Buyuklarning buyukligi ham shunda-da.

Davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek, "Yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham g'oyat muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan". Yangi O'zbekistonda ma'rifatli jamiyat qurishning asosi yangi ma'naviy tarbiyaning qay darajada ma'naviy-axloqiy mazmun bilan boyiganlik darajasiga bog'liq. Ma'naviy tarbiya qanday boyiydi? U, avvalo, inson irodasi, ma'naviy olami, tafakkuri va dunyoqarashining zamon talablari darajasida shakllanishi hisobiga boyib boradi. Bu borada yangi ma'naviy ehtiyojlar ziyoli qatlarni belgilovchi bo'lsa, shu o'rinda ziyoli degani — u o'z ma'naviy "portret"ini yaratish, unga sodiq qolish va yosh avlodga "etalon" sifatida namoyon bo'lish, shuningdek, insonparvarlik mohiyati, madaniyati, ma'naviyati va axloqiy tamoyillarini uyg'unlashtirish kabi vazifalarni zimmasiga yuklaydi. Barkamol shaxslarni shakllantirish, tarbiyalash, o'sib kelayotgan avlodning ma'naviy tarbiyasiga javobgarlik hissi bilan yondashish masalasi hamisha dolzarb bo'lib kelgan. Bugungi kun yoshlari kichikligidanoq olim, ziyoli bo'lishni istashlari uchun katta avlod, ya'ni ota-onalar ayni damda o'rnak bo'lmog'i darkor. O'z shaxsida odob-axloq, boy ma'naviy tafakkur va keng fikrlashni shakllantirar ekan, farzandlarda inson qadri va muomala, kattaga hurmat, kichikka izzat xislatlari ota-ona ibratidan namuna oladi. Asta-sekin bu holat, qarabsizki, odat tarziga aylanib boradi. Yoshlarimizni ma'naviy komil inson bo'lishi, go'zal fazilat egasiga aylanishida ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan to'g'ri tarbiyalashda tarbiyani har bir oiladan boshlash, ayniqsa, zarur. "Qush uyasida ko'rganini qiladi" deyishganidek, har bir oila, ota-ona, eng avvalo, bola timsolida shaxsni ko'rishi, uning ichki "men"ini shakllantirishi, erkinligini ta'minlashi borasida o'zining mas'ul ekanligini doimo his etib turishi nihoyatda muhim. Bu ijtimoiy-ma'naviy jarayonda oiladagi onalarning roli nihoyatda muhim. Tarixdan ma'lumki, xalqimiz ikki renessansni boshidan kechirgan millat. Shu renessanslarni barpo etgan ajdodlarimiz o'z davrining yetuk olim, faylasuflari bo'lganki, hamon necha asr o'tsa ham ularning sharafi ila faxlanyapmiz. Ulug'larimiz hayotiga nazar soladigan bo'lsak, ularning validai muhtaramalari farzand tarbiyasiga katta e'tibor

berishganini bilamiz. Yillar davomida chekilgan zahmat natijasida Imom Ahmad, Imom Buxoriy kabi buyuk insonlar yetishib chiqqan. Imom Buxoriyning volidolari tarixda farzandi uchun eng ko'p duo qiladigan ona sifatida qolgan. Duolari sabab, yoshligida ko'zlari ko'rmay qolgan o'g'lining ko'zlariga nur qaytadi. Shundan keyin farzandini ilm olishga undab, bor kuch-g'ayratini sarflaydi. Imom Buxoriy shunday matonatli ayolning farzandi bo'lgan. Yana bir misol. "Olim yetishtirgan onalar" kitobida yozilishicha, Tomas Edisonning onasi ham o'z farzandining yorqin kelajagiga ishonchi bilan tarixda qolgan. Tomas Edison bir kuni maktabdan uyiga keldi va onasiga bir qog'oz uzatib, "O'qituvchim buni sizga berishimni tayinladi",-dedi. Onasi xatni ko'z yoshlari ila o'qib berdi. "O'g'lingiz — daho. Bu maktab uning uchun torlik qiladi, uni o'qitadigan qobiliyatli o'qituvchimiz yo'q. O'g'lingizni o'zingiz o'qiting."Oradan yillar o'tib, onasi vafot etganda Tomas eng taniqli va ulug' shaxslardan biriga aylanib ulgurgan edi. Kunlardan bir kun eski ashyolarni ko'zdan kechirar ekan, bir qog'oz topib oladi. Edison uni o'qiydi. Qog'oz ancha yillar ilgari o'qituvchisi onasiga berib yuborgan xat bo'lib, unda: "O'g'lingiz esi past bir bola. Maktabimizda o'qishiga ruxsat beraolmaymiz," deb yozilgan edi. Shularni o'qigan Edison soatlaracha yig'laydi, so'ngra kundaligiga shunday yozadi: "Tomas Edison qahramon bir ona tomonidan yuz yillikning dahosi holiga keltirilgan, "esi past bir boladir". Demakki, bolaning buyuk bo'lib yetishishida odob-axloqli, ma'naviy tafakkuri boy va tasavvuriy ongida salohiyat uyg'otish, farzandida iqtidorni aniqlash, rivojlantirish va rag'batlantirish onalar uchun davr va sharoit tanlamagan.

Bugungi ma'naviy tarbiya insonlar ongi, shuuriga salbiy ta'sir etuvchi g'oyaviy jang jarayonlari, tahdidlari tobora ko'pchib borayotganidan, mentalitetimizga yot bo'lgan "ommaviy madaniyat"ning urchib borishidan ogoh etadigan va jamiyatni shunday xavflardan saqlab qolishning himoyaviy qobig'i sifatida maydonga chiqmoqda. Yoshlarni o'z domiga tortayotgan texнокratik madaniyat — internet tizimiga qaramlik eng katta xavf solayotgan tahdidlardan biridir. Telefon yoki boshqa shu kabi qurilmalar orqali ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish yosh o'g'il-qizlarimiz hayotining ajralmas bir qismiga aylanib qoldi. Ota-ona tomonidan fojiali tomoni go'dak farzandlarimiz yig'idan tinchishi uchun o'zimiz qo'liga tutqazyapmiz. Sal ovunadi, jim bo'ladi deb o'z halovatimizni o'ylayapmiz-da. Bola bilan shug'ullanish, birga turli o'yinlar o'ynash yoki darslarni birgalikda qilish bizga og'irlik qilmoqda. Farzand tarbiyasi borasida Obiddin Mahmudov o'zining "Farzandnoma" kitobida mazkur masalani alohida ahamiyatga molik muammo sifatida o'rgangan. "Farzandlarimizga hozir berayotgan mehrimiz, e'tiborimiz, ularning bilim olishiga qo'shgan hissamiz, xoh u ma'naviy, xoh moddiy bo'lsin, bu kelajagimiz uchun tikilgan samarali investitsiyadir"[3]. Internet bolaning otasi, onasiga aylanishiga zamin yaratayapmiz. Bola bolaligini qiladigan davrda turli o'yinlar o'ynashi kerak deya bong uramizu, ammo o'zimiz bola bilan dildan suhbat qurishga erinamiz. Afsuski, bugunda mobil qurilmalar, kompyuterdagi o'yinlar hammasi ko'z orqali bo'lib, o'ziga ohangrabodek tortib, katta avlodni ham chalg'itib qo'ymoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda mobil telefon foydalanuvchilari soni taxminan uch milliard yoki dunyo aholisining 97 foizini tashkil qiladi va bu foydalanuvchilardan 900 millioni bolalar va o'smirlar ekan. Jahon olimlarining aytishicha, mobil qurilmadagi tebranishlar natijasida yuzaga keladigan elektromagnit to'lqinlar inson miya hujayralariga salbiy ta'sir qilishi haqida bot-bot ta'kidlashmoqda. Ayniqsa, bola va o'smir yoshida insonning miya hujayralari rivojlanish va o'sish holatida bo'ladi hamda yurak ritmi buzilishi mumkin bo'lgan bosqichda bo'ladi. Bu to'lqinlar bolalarning psixologik va xulq-atvor holatiga ta'sir qiladi, ularning fikrlarini chalg'ituvchi, xotirasini zaiflashtiruvchi, ko'rish qobiliyatini pasaytiruvchi ushbu qurilmalarga kuchli mutelik, qaramlik — insonda o'rganish, fikrlash qobiliyatini pasaytiradi. Natijada alohidalashishga, o'z burchagini izlab, yolg'izlikka intilishga ehtiyojni kuchaytiradi. Bu haqda tarix fanlari doktori, professor A. Mavrulov "Yangi ma'naviy makon va ma'rifatli jamiyat barpo etishning ba'zi muhim masalalari" kitobida shunday yozadi: "...texнокratik madaniyat ayrim yoshlarimizda millatimizga xos bo'lgan jamoaviylik ruhiyati o'rniga individualistik qarashlar, samimiylilik, mehribonlik xislatlari o'rniga qo'pollik, dag'allik, agressivlik sifatlarini shakllantirmoqda." Muallifning yozishicha, virtual dunyoda inson qalbida hali to'la shakllanib bo'lmagan, anglanmagan qandaydir g'ayrioddiy o'zgarishlar ro'y beradi. Ular ma'naviy, ijtimoiy mas'uliyatni his etmaydilar[4].

O'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, ko'zlarimizning ko'rishi aslida borliqning ongimizda aks etishi bo'lib, inson butun umri davomida tashqi hayotdan oladigan axborotlarining 80 foizini ko'zlari orqali qabul qilar ekan. Bugun biz axborotlarni ko'zlarimiz orqali o'layapmiz. Qisqa ma'lumotlar o'qiyapmiz. Katta ma'lumotlar, tahliliy maqolalarni o'qishga sabr yetmayapti, nazarimda. Qisqa satrlar bizning aqlimizni qisqartirmoqda. O'ylashga, fikrlashga erinchoqlik illatlari ortib inson tabiatida fe'l-atvorga aylanmoqda. Misol uchun shartnomalarni oxirigacha o'qimaslik, 8 satrdan keyin esa oxiriga ko'z yugurtirib ketish holatlari, e'tiborsiz dars qilish va hokazolar... Natijada huquqiy, ma'naviy savodsizlik urchimoqda. "E, attang oxirigacha o'qimovdim" deya peshona urib, afsus bilan pand yeyish holatlari ko'paygani sir emas, tez-tez uchrab turibdi.

Sotsiologik chet el tadqiqotiga ko'ra, ikki guruh mahbuslar ustidan tajriba o'tkazishibdi. Bir guruh mahbuslarga qisqa ma'lumotlarga jamlangan yangiliklar, xabarlar, asarlardan parchalar bilan ma'naviy ozuqa berishibdi. Ikkinchi guruh mahbuslarga esa ma'lumotlarning batafsil shakli, yangiliklar sharhi va izohi, asarlarning to'liq matni va fikrlar almashinuvi, tahliliy maqolalar o'qitilib, sinovdan o'tkazishibdi. Yakuniy natijaga ko'ra, bir guruh qisqa ma'lumotlar bilan "oziqlantirilgan" jinoyatchilarga to'liq matndagi shartnomalar oldiga qo'yiladi. Shunda ular matnni o'qimay, erinib yuzaki ko'z yugurtirib darrov qo'l qo'yishadi. Vaholanki, shartnomani to'liq o'qimaslik xato ustiga xato olib keladi. Bunga rozi bo'lish bo'lmaslik shartnoma bandlarida keltirib o'tilgan edi. Maqsad qisqa ma'lumotlar insonni fikrlashdan chalg'itishini isbotlash edi. Tahlil qilish, mustaqil fikrlash uchun ko'pdan ko'p mutolaa zarurligi ayni haqiqat. Bu borada Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat institutining fizika o'qituvchisi Oybek Ro'ziyev shunday fikrlarni aytadi. "...Hozirgi vaqtdagi qisqa ma'lumotlar. Eynshteyn tomonidan yaratilgan umumiy nisbiylik nazariyasiga ko'ra barcha hodisa va voqealarni tushuntirish mumkin. YA'ni qisqa ma'lumot orqali shunchaki baho berish emas, balki o'sha hodisaning sabablarini, oqibatlarini, izohlarini tahlil qilishni o'rganish mumkin. Zamon yangiliklari shu darajada ko'payib ketganki, har birini tahliliy o'rganish insonlar uchun og'irlik qilmoqda. Kimdir eshitganini, allakim instagram, tiktoklarda va telegram kanallardagi qisqa ma'lumotlarga tayangan holda gapiradi. Qisqa ma'lumotlar insonni qisqa fikrlashga ortiqcha ma'lumot uchun vaqt sarflashga sabri yetmaydi. Xuddi oliy to'limga kirgan talabalar shartnoma qog'ozini to'liq o'qimasdan bankga borib pul to'lashi, kredit olayotgan fuqarolarning notarial idorada shartnomani to'liq o'qimasdan qo'l qo'yishini ko'rish mumkin".

Bugun dunyoni tashvishga solayotgan mobil qaramlik insoniyatni katta tashvishga solmoqda. Muammoning yechimi voz kechish bilan hal bo'lmaydi. Qosh qo'yaman deb ko'z chiqarish mumkin. Vaziyat butkul chigallashib ketishi mumkin. Bola e'tiborini smartfon yoki telefondan o'zimizga qarataylik. Shu ma'noda ota-ona ham farzandining tarbiyasiga yanada mas'uliyat bilan yondashishi talab etiladi. To'g'ri, bu o'z-o'zidan bo'lmaydi. Shuni tushunishimiz kerakki, tabiatdagi, inson fe'l-atvoridagi o'zgarishlar ham o'z-o'zidan bo'lmaydi. Yaxshi odam birdaniga yomon, odobli bola o'z-o'zidan baxduluq bo'lib qolmaydi. Demak, qayerdadir ma'naviy tarbiya zanjiri, uzluksiz ta'lim, meyor, muvozanat buzilgan. Nimagadir e'tibor susaygan yoki ortiqcha ruju kuchaygan. Tarbiyada tanaffus bo'lgan...

Biz Yangi O'zbekistonni barpo etar ekanmiz, suv va havodek, ma'naviy tarbiyaga ehtiyoj sezamiz. Ammo bugunda an'anaviy tarbiya usulimiz qanchalik samarali va yutuqli? Axborotlar tezlashgan va ommalashgan bir davrda, zamon bilan qadamba-qadam yurish istagida farzandlarimiz kelajagi, tarbiyasi, ularning yorqin istiqboli haqida qanday yo'l tutaymiz degan haqli savolni beradigan bo'lsak, dunyodagi ilg'or tajribaga ega davlatlarning mavjud usul, yo'l-yo'riqlarini transformatsiyalash, sohaga innovatsion yondashuvlarni jalb etish kerak. Misol uchun, amerikaliklar farzandlarini yoshligidanoq erkinlikka o'rgatishadi. Yaponiyaliklar esa o'z an'analariга sodiq xalq bo'lgani bois, ularda milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmat ustun turadi. Tarbiyada ham asosiy urg'uni milliy ma'naviyatiga berishadi. Xitoyliklar bola tarbiyasini ona qornidanoq boshlashadi. Xitoyliklar farzandining yorqin kelajagi uchun eng qattiqqo'l ota-ona hisoblanadi. Bola tarbiyasida ota-onaga hurmat, mehnatsevarlik, tartib-intizom eng muhim qoida sanaladi. Tarbiya borasida mashhur nemis faylasufi A.Shopengauer "Har bir bolada daholik, har bir dahoda bolalik mujassam", deya ta'kidlab o'tgan[5]. Bu fikrga qo'shilmaslikning iloji yo'q, zero bolalardagi zukkolik, oldinga intilish va yaratuvchanlik kabi xislatlar har bir farzandda bor. Biroq biz — ota-onalar bu fazilatlarini yo rivojlantiramiz, yoki e'tiborsizlik tufayli "yo'q" qilamiz. YA'ni farzand tarbiyasiga hafsalasizlik bilan yondashib bo'lmasligini, hatto, biz kattalar anglab yetmaymiz, ba'zida. Donishmandlardan biri shunday degan ekan: "Bolaga odob va mehri qoshiqlab har vaqt tinmay quyusiz..." Shu nuqtai nazardan ma'rifatli jamiyat qurish istagi umummilliy g'oyaga aylanmog'i lozim. Zero, ilm-ma'rifatli yosh avlodimiz esa bu ma'rifatli jamiyat bunyodkorlaridir.

Xulosa. Bugungi ijtimoiy davlat qurishning istiqbolli yo'llarida ekanmiz, ziyoli bo'lishni istaydigan yoshlar yetakchi kuchga aylanmog'i darkor. Bu borada ota-onalar, oila, mahalla, jamiyat kelajak avlodga berayotgan tarbiyasi ularni yo olim qiladi yoki aksi. Biz istayotgan ma'naviy tarbiya, keng ma'noda, o'zligimizning qadrsizlanishi, milliy qadriyatlarimizning o'z ahamiyatini yo'qotib borilishi, o'z tilimizning obro'sizlanishi kabi ijtimoiy qusurlar, tahdidlarga qarshi kurashishga barchani birdek safarbar etadigan qudratli kuchga aylanmog'i lozim. Bu borada akademik Qalandar Abdurahmonovning fikrlarini keltirib o'tmoq joiz. "Umr bo'yi o'qing, hamisha o'quvchi maqomida qoling, mutolaa qilishdan charchamang, eng yaxshi g'oyalarni o'zlashtiring. Muvaffaqiyatga erishishning yagona formulasi — o'qish, o'rganish." Yusuf Xos Hojib bobomiz ham aytgan-ku: "zakovat bor joyda ulug'lik bo'ladi, bilim bor joyda buyuklik bo'ladi"[6]. Farzandlarimizdan buyuk inson bo'lishini istaymiz, bu buyuklik esa o'qish va ilm olish orqali erishilishini anglatmoq darkor. Ulardan "Kelajakda kim bo'lmoqchisan?" deb so'rashganida hech ikkilanmay "O'z yurtimning olimi bo'laman!" deya baralla orzusini aytsin. Millatning barqaror rivojlanishi, taraqqiy etishi, olg'a odimlashi olimu orif insonlarning yoshlarga beradigan ma'naviy tarbiyasi ila amalga oshajakdir. Qozoq xalqi shoiri O'ljas Sulaymonov deganidek, "Inson o'z millatining kichik ko'rinishidir. Atrofimizdagi odamlarning bizga bergan bahosi aslida millatimizga ham berilgan bahodir. Shunday ekan, o'z millatingni ulug'lamoqchi bo'lsang, avvalo, o'zing ulug' bo'lish qoidasiga amal qil"[7]. Demak, Yangi O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirib, millatni yuksaltirish uchun har birimiz faol fuqarolik pozitsiyamizda "ulug'" bo'laylik...

ADABIYOTLAR

1. Q.Nazarov va b. "Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati" 2021-yil 331-bet
2. Sh.Mirziyoyev, "Yangi O'zbekiston strategiyasi" 2021-yil 24-bet
3. O.Mahmudov, "Farzandnoma" 2020-yil 65-bet
4. A.Mavrulov, "Yangi ma'naviy makon va ma'rifatli jamiyat barpo etishning ba'zi muhim masalalari" kitobi 30-bet
5. AYusupov, "G'amxo'rlik va e'tiborning yuksak namunasi" maqolasi "Yangi O'zbekiston" gazetasi 2021-yil 30-mart.
6. Q.Abdurahmonov, "Meritokratiya, pragmatizm va halollik — Singapur yutuqlari asosi" maqolasi. "Xalq so'zi" gazetasi 2023-yil 27-yanvar
7. M.Ismoil, "Aql egalari uchun mo'jizalar bor" 2022-yil 67-bet